

Xenopoliana: restitutio

În prezentul număr oferim cititorilor două texte aparținând lui A. D. Xenopol: *În chestiunea religioasă* și *Secularizarea – chestiunea juridică*. Fragmentele constituie o prelungire firească a unor preocupări de filosofia istoriei și a dreptului, domenii față de care A. D. Xenopol a manifestat un interes constant. În primul caz, autorul se oprește asupra evoluției ideilor religioase și a manierei în care acestea au dat naștere unor conflicte sociale, precum și asupra ponderii ce o ocupă religia în cadrul celor mai importante instituții statale. În mod evident, se face distincție între manifestările de masă și “sentimentele religioase”, intime și profund umane. Al doilea text abordează premisele istorice care au determinat închinarea unor lăcașe de cult ortodoxe românești față de importante centre ecleziastice din afară, cu toată suita de consecințe în plan social și politic.

Ideile sale constituie puncte de vedere cristalizate într-o anumită epocă, pe care istoriografia contemporană le-a validat în cea mai mare parte. Așa cum s-a dovedit și în alte cazuri, A. D. Xenopol se dovedește a fi un vizionar, oferind chiar și acum, după un secol de la elaborarea textelor de mai jos, suficiente sugestii și material documentar în tratarea tematicii circumscrise prezentului volum.

ÎN CHESTIUNEA RELIGIOASĂ*

Noi credem că trebuie să se facă o deosebire precisă între ideea și sentimentul religios. Dacă se poate vorbi de evoluția ideilor religioase, nu se va putea face același lucru pentru sentimentul religios care, ca orișice sentiment ce frământă inima omenească, rămâne veșnic același și nu se va schimba niciodată, și prin urmare nici nu va evolua.

Ideile religioase, cu toată plecarea lor de a rămânea pe loc, nu pot să facă altfel decât să se adapteze la mediul intelectual urzit prin dezvoltarea spiritului, și care mai cu seamă introduce dezarmonia între popoare și bisericile lor. Acestea din urmă vor să păstreze cu orice preț în sânul societăților idei adesea destul de învechite și care nu mai pot fi crezute. Conflictul se mărește mai ales când aceste idei ating nu numai sfera cea abstractă a credințelor, dar și formele vieții concrete, după cum sunt obiceiurile, sistemul de învățământ, viața politică. Se văd atunci izbucnind conflicte ca acelea ale căror teatru a fost și este Franța, după urma despărțirii bisericii de stat. Această despărțire nu este, în cea din urmă

instanță, decât rezultatul conflictului dintre ideile catolice și năzuința lor de a stăpâni societatea, și ideile datorite unei lungi dezvoltări sociale, culturale și politice, care nu mai puteau să primească stăpânirea celor dintâi. Neînțelegerea a luat în Franța o formă mai serioasă, pentru că nu întregul popor a primit ideile cele noi. Ea se va liniști pe măsură ce aceste idei vor câștiga mai mult tărâm.

Religiile pozitive sunt silite să potrivească sistemele lor de credință timpului în care trăiesc; sau de nu, trebuie să dispară. Este cu totul altfel cu sentimentul religios. Acesta din urmă este înnăscut și nu va putea fi gonit din sufletul omenesc, după cum nu se pot goni dragostea, ura, gelozia, invidia, remușcarea, curajul, frica și toate celelalte numeroase vibrații care pot să cutremure sufletul în atingerea lui cu realitatea.

Sentimentul religios se aprinde ca și stelele pe fundul negru al cerului sufletesc, pe imensul orizont al necunoscutului, care înconjoară pe om din toate părțile; căci omul se închină la ceea ce nu înțelege, și-l slăvește, pentru că simte o neliniște zguduitoare, când constată pe de o parte tendința spiritului său de a pătrunde miezul lucrurilor și pe de altă parte neputința lui absolută de a ajunge această țintă.

Nu trebuie a se crede că știința este menită să ne descopere misterul vieții. Știința urmărește numai cunoașterea felului de îndeplinire al fenomenelor, și pentru unele din ele, lămurirea cauzală cea mai apropiată. Dar toate aceste fenomene, împreună cu cauzele pe care le cunoaștem, se opresc înaintea unei ultime întrebări, pe care inteligența n-o poate dezlega; înaintea marelui semn de întrebare, care se găsește la capătul tuturor concepțiilor omenești.

Acest mare semn de întrebare este izvorul veșnic al sentimentului religios. Înaintea lui, forțele spiritului sunt neputincioase. Omul trebuie să se închine și să se dea învins misterului nepătruns al universului.

Credințele pozitive pot să dispară; dar omul va fi veșnic tulburat, când va privi bolta înstelată, când va auzi mugetul mării, sau freamătul pădurilor, sau când va contempla paliditatea veșnică pe care moartea o așterne peste figurile semenilor săi.

*În "Românul Literar, Politic și Religios", tomul VI, 1907, p. 233-235.

SECULARIZAREA – CHESTIUNEA JURIDICĂ**

Secularizarea averilor mănăstirilor închinată a luat, în desfășurarea ei, forma unui proces, în care s-au înfățișat de o parte și de alta argumente juridice, înaintea tribunalului european al celor 7 puteri care luase asupra-le sarcina de a urmări primii pași ce poporul român îi făcea, în mersul către propășire. În acest proces însă predominau elementele politice, raporturile de putere care trebuiau

să-i schimbe natura, dintr-o afacere juridică în una politică. Pe acest din urmă tărâm însă neînțelegerile sunt hotărâte, la sfârșit, prin ultima *ratio rerum*, adică prin putere, și așa s-a întâmplat lucrul în această împrejurare, în care statul românesc, fiind din împrejurări mai tare decât călugării greci, a rostit el însuși hotărârea și a executat-o, luând printr-un act de autoritate averile mănăstirești din mâinile străinilor.

În expunerea de până acum ne-am abținut pe cât a fost cu putință de a aprecia evenimentele ale căror povestire a trecut prin a noastră pană.

Desfășurarea istoriei, înscrisă în câmpul științei izbânda adevărului și în acel al artei pe cea al frumosului. S-ar crede că și propășirea ideii binelui ar trebui să aducă tot mai deplină izbândă a cauzelor drepte. Lucrul însă nu se întâmplă. Pe aceasta din urmă parte, propășirea e cea mai înceată și, dacă de mult încă adevărul a răpus eroarea, și o răpune pe fiecare zi; de asemenea, dacă frumosul a învins urâtul și îl răstrânge pe fiecare clipă, în câmpul binelui, dreptatea e încă departe de a fi covârșit nedreptatea. În lupta între elementele practice ale vieții, predomină încă legea celui mai tare, iar propășirea s-a realizat aici numai în domeniul teoriei; căci se recunoaște astăzi că dreptul e jertfit, pe când mai înainte se credea că nedreptatea e chiar dreptate. Pentru ca să pătrundă și în viața reală aceeași concepție, va trebui să mai curgă încă multă apă pe râuri.

Când hotărârea unei chestiuni istorice se face după principiul politic, după precumpănirea puterii, atunci, cu toată izbânda dobândită, conștiința rămâne neîmpăcată și neîmpăcată în veci; căci simțul moral, pe care este altoit acel juridic, nu amorțește niciodată în sufletul omului. Dacă însă puterea a dat sprijinul ei unei cauze drepte, atunci se adaugă, pe lângă izbânda materială, și liniștea măreață a minții, convinsă că a așternut acea izbândă pe stânca de granit a dreptății. Observăm că nu ne îndepărtăm de principiul nostru de a nu aprecia evenimentele, întrucât judecata juridică este nepersonală și reprezintă conștiința juridică a omenirii. Vom vedea însă că putem rosti cu mulțumire sufletească judecata că românii, luând averile grecilor, nu i-au despoiat, ci au reluat numai cât ceea ce era al lor.

Înțelesul închinării. Expunerea luptei încordate căreia dădu naștere chestiunea mănăstirilor închinată și a căreia peripeții au fost schițate în capitolul precedent, nu poate fi pe deplin înțeleasă dacă nu se vor dezveli și temeiurile pe care ambele părți prigonitoare le invocă pentru a sprijini drepturile lor, în acest mare și secular proces ce se dezbătea înaintea areopagului european. Se înfățișăm argumentele pro și contra, în această încurcată afacere, spre a vedea dacă statul românesc avea pe partea lui și dreptul, sau dacă a pus în lucrare, cum sprijin potrivnicii lui, numai o îndrăzneală despoiere.

Să începem prin a cerceta înțelesul termenului de *închinare*, întrebuițat în documente, spre a însemna raportul de supunere al mănăstirilor băștinașe către acele străine. Grecii pretindeau că acest cuvânt este identic cu dăruire, și în

traducerea franceză a documentelor înfățișate puterilor prin memoriile lor, redau termenul de închinare prin cuvântul *donation, donné*, în loc de *dédié, placé sous l'invocation*, ales de apărătorii cauzei române. Aceștia dimpotrivă, susțineau că închinarea înseamnă numai punerea sub protecția spirituală, un soi de suzeranitate religioasă, analoagă celei politice, sub care se aflau țările române față cu împărăția otomană¹.

Înțelesul termenului de închinare este foarte deosebit, după scopul fiecăruia dăruitor, și nu i se poate determina sensul unic și precis. E un termen din limba-jul religios aplicat la o afacere juridică și care, din această pricină, tocmai trebuia să fie nehotărât și șovăitor.

Pentru unele documente s-ar părea că interpretarea, dată lui de greci, e mai apropiată și că înseamnă într-adevăr dăruire. Așa hrisovul doamnei Safta, soția lui Gh. Ștefan Voevod, care închină la 1663, Sfântului Mormânt mănăstirea Bistrița, din al căruia ctitor, Alexandru cel Bun, doamna pretindea că se coboară, spune că “a închinat această mănăstire, anume Bistrița, cu toate podoabele și toate veniturile ei, să fie *pomană vecinică* la mormântul lui Hristos”². Aproape tot așa se rostește și hrisovul lui Mateiu Basarab, când după ce reia de la călugării greci mănăstirile uzurpate, spune că, acele cu dreptul închinatelor lor, să fie *supuse și stătătoare călugărilor străini*. Această rostire de “*pomană vecinică*”, “*supusă și stătătoare*”, pare a implica ideea de dăruire a proprietății, deoarece numai proprietatea este un drept vecinic, toate celelalte fiind trecătoare.

Alte documente conțin dimpotrivă indicarea anumită că se *dăruiește mănăstirilor grecești cărora se închinau acele băștinase, numai prisosul veniturilor lor*. Așa un document din 1662 emanat de la întemeietorul mănăstirii Bursucii, din Moldova, închinată la muntele Athos, spune anumit că “sfinții părinți ai Athosului nu vor trage nici un venit tip de 8 ani, în timpul cărora mănăstirea se va întări; iar după acest răstimp vor avea dreptul de a *lua în proporție, un folos în stare să ajute și mănăstirea Esfigmenos* din Sf. Munte”³. Un alt document din 1692, de la Constantin Brancovanu, prin care se închină schitul Stăneștii patriarhatului de Alexandria, spune anume că “acel ce va fi trimis din partea patriarhului pentru a căuta de trebile mănăstirii să aibă grijă de veniturile moșiilor și satelor și de țișanii mănăstirești, fără a-și însuși voia de a lua de la mănăstire nici cal, nici bou, nici oaie, nici vase de aramă, spre a le duce la marele patriarhat; dar numai a aduna tot venitul din dijmele țăranilor și dările țișanilor, acel asupra vinului și, punând de o parte ceea ce ar crede că este trebuitor pentru *hrana și întreținerea călugărilor și a slugilor ca de obicei, să trimită rămășița Sf. patriarhat, spre a lui trebuință*”⁴. De asemenea, hrisovul de închinare al mănăstirii Cotroceni către muntele Athos, hărăzește *lavrei sfinte numai ceea ce va prisosi peste trebuințele mănăstirii*, și după ce se vor face reparațiile trebuitoare; iar *în anii de lipsă să se trimită mai puțin*”⁵. În hrisovul de închinare al mănăstirii Văcăreștilor, dat de N. Mavrocordat, se prevede să fie întotdeauna epitropi ai acelei mănăstiri, vel logofătul, vel spătarul și vel vistierul, care vor fi

după vremuri, și aceștia să îngrijească de următoarele mili: 500 de taleri la săracii din București; să mărite două fete de boieri; să se răscumpere robi; să se îmbrace săraci; să se hrănească cei din pușcării. *Iar de s-ar întâmpla vreun an neroditor, nu se va trimite nimic Sf. Mormânt; iar milele se vor face*⁶. Tot așa și hrisovul de închinare al mănăstirii Mărgineni către Muntele Sinai, dispune, ca “după împlinirea dăjdiilor de aici și cheltuielilor trebuincioase mănăstirii, ce va prisosi, să se trimită Sf. Sinai; că dacă ar fi vreun an de lipsă și neîndestulat, după venitul și agoniseala vremii, să fie și darea ajutorului muntelui Sinai, ca să nu rămână mănăstirea Mărgineni în lipsirea celor trebuincioase”⁷.

Ambele interpretări ale înțelesului cuvântului de “închinare”, cea a grecilor și cea a românilor, poate găsi un sprijin în documente, deși este de observat că, în vechile hrisoave, dăruirea proprietății se face totdeauna prin cuvintele: *uric stătător în veci*, formulă ce nu se vede nicăieri în hărăzirea mănăstirilor.

Dar această hărăzire, oricum ar fi fost cuprinsul ei, trece în cele mai multe cazuri peste întinderea drepturilor ce putea să confere. Așa fiecare mănăstire primea daruri, nu numai de la întemeietorul ei, ci și de la alte persoane. Chiar când sunt mănăstiri domnești, ele sunt adeseori înzestrate și de boieri. Brezoianu tăgăduiește legalitatea celor mai multe închinări, ca nefiind făcute de toți ctitorii și înzestrătorii mănăstirii, ci din partea altor persoane decât de acei înzestrători; căci dacă unii numai din ctitori închinase mănăstirea, această închinare nu putea avea valoare decât pentru averile date de ei, iar nu pentru acele date de alții⁸. În cazul însă când o persoană străină închina mănăstirea, ea dispunea de ceva ce nu era al ei.

Și este de observat că acest argument capătă o tărie mai mare, prin faptul că a fost adus în sens întors, pentru a sprijini drepturile locurilor sfinte: Anume N. Rossetti, cerând prin judecată restituirea mănăstirii Mărgineni, întemeiată de un străbun al său, pe motivul că nu s-ar fi respectat condițiile de dăruire, i se opune din oficiu de către tribunal care ia apărarea grecilor, că el nu ar putea reclama decât pentru partea lui de donator, nu și pentru averile dăruite de alții⁹. Apoi dacă un donator nu putea cere anularea donației decât pentru partea sa, nici călugării greci nu puteau deveni proprietari necondiționali, decât pentru părțile valabile dăruite. Celelalte trebuiau să fie supuse condițiilor dăruirii.

1 Discuția aceasta vezi în: *Réponse des St.-Lieux d'Orient*, Octobre 1863, Paris, p. 53. *La vérité sur la question des couvents dédiés, par un Moldave*, Paris, 1863, p. 33. *Quelques mots sur la sécularisation des biens conventuels par un député roumain*, Paris, 1864, p. 12 etc. Agathon Otmenedek (Alex. Odobescu), *Etude* citată mai sus, p. 11: “Une sorte de vassalité spirituelle”.

2 Uricarul V, p. 240. Grecii mai aduc încă câteva documente publicate în *Eclaircissements sur la question des monastères grecs situés dans les principautés danubiennes*, 1857. Anexele 3, 6, 12 și 14, care toate par a conține danii lămurite. Așa

acel al închinării mănăstirii *Golia* de Irimia Movilă, 1606, care spune: “Les donations présentes avec leurs revenus seront immuablement d’aujourd’hui à jamais, propriété et droit du dit monastère, Vatopédie, pendant toute l’existence de le dernier”. (Anexa 12). Acel al mănăstirii *Răchitoasa* de Grig. Ghica, 1729: “Nous avons donné et confirmé au monastère Vatopédi, pour avoir ce monastère *Rachitoasa métoche et en toute obéissance* comme d’autres monastères y dédiés (Anexa 3). Acel al mănăstirii *Vizantia* Grig. Ghica, 1777: “Notre présent chrysobule reconnaît au monastère Grégoire le droit d’avoir sous sa possession le couvent *Vizantia* et d’y nommer un égoumène, sans qui nul autre se mêle dans son administration, vu que ce couvent est considéré d’aujourd’hui à jamais *annexe et propriété* du monastère Grégoire du Mont Athos” (Anexa 14). Aceste două din urmă documente au putut fi controlate, nu cu originale, ci numai cu niște copii, aflate la Arhiva Statului și care mi-au fost comunicate de D.D. Onciul, directorul acelei arhive. Iată textele de pe care au fost traduse: Documentul din 1729: “Dat-am și am întărit și de la domnia mea sfintei mănăstiri Vatopedi, ca să fie această sfântă mănăstire *Răchitoasa metoh și închinare sub toată ascultarea* ca și alte mănăstiri ce mai sunt închinare acolo”. Document din 1777: “Iată dar cu a noastră bună voință dat-am și domnia mea și am întărit, printr-acest al nostru domnesc hrisov, mănăstirii de la Svetagora *ca de astăzi înainte și în veci să aibă* pe mănăstirea *Vizantia* din timpul Putnei *cu toate ale ei averi stătătoare și mișcătoare* sub purtarea de grijă a părinților mănăstirii Grigoriu și, rânduind de acolo egumen, fără a se amesteca alții la *Vizantia* cât de puțin, să fie mănăstirii Grigoriu *metoh și dreaptă afierosire și hrisov de întăritură, neclintit și nestrămutat în veci*. Cuvântul *propriété* nu se află nicăieri în textele române. El este înlocuit prin termenul de *hrisov stătător în veci*.

3 Cităm documentul după *Eclaircissements*, publicație grecească precum pentru greci am citat documentul Saftiei, după o publicație românească. În starea de atunci a publicării textelor, e cel mai bun mijloc de a garanta adevărul, de a cita documentele în favoarea unei părți, după textul publicat de cealaltă.

4 *Eclaircissement*. Anexa 8.

5 Citat după textul grecesc, publicat în *Réponse des Lieux Saints*, Octobre 1863, p. 40.

6 Citat după textul grecesc publicat. *Ibid.*, p. 43-46.

7 Textul publicat numai în extracte traduse în franțuzește în *Réponse du St. Lieux*, p. 49, dar consunător cu reproducerea lui în *Memorii asupra mănăstirilor române puse sub invocația locurilor sfinte*. Ministerul afacerilor străine, București, 1863, p. 5.

8 Vezi analiza actelor mănăstirilor Sprindarii, Bucovățul, Sf. Ioan din Focșani, Arhimandritul, în Ioan Brezoianu, *Mănăstirile zise închinare și călugării străini*, Buc., 1861, p. 9, 10, 12 și 38. Așa bunăoară mănăstirea Banu, întemeiată de Ianache Banul și îmbogățită de mai multe fețe cu mai multe moșii, este închinată de N. Mavrocordat (cu ce drept?) mănăstirii Dusca din Tunis, prin hrisovul său din 1728.

9 *Un nou proces sau soluția împiedicării chestii a mănăstirilor din țară zise închinare*, București, 1861, p. 26.

**Fragment din A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. VII. *Domnia lui Cuza Vodă*, Iași, 1903, p. 335-341.